

*Історія
Степової
України*

СТРАТЕГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

Запорізька міська рада
Історичний факультет
Запорізького національного університету
Запорізьке відділення Інституту української
археографії та джерелознавства
ім. М. Грушевського
Національної академії наук України
Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького

Історія Степової України

**Збірник наукових матеріалів
науково-практичної конференції**

ТАНДЕМ
Запоріжжя,
2021

РОЗДІЛ 2. КУЛЬТУРНА ТА ЕТНІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК РУШІЙ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ	215
Мільчев В., Кременчуцький І., Епістолярії мешканців південно-східних областей України: об'єкт дослідження та джерело інформації (1940-і –поч. 1990-х рр.)	215
Ганчев О., Прігарін О. Сезонність процесів народжуваності та шлюбності серед болгарського населення Бессарабії протягом ХІХ – на початку ХХ ст.	236
Подкупко Т. Козацькі міфи та міфи про козаків Одещини	275
Харлан О. Соборний Покровський храм Олександрівська: до питання локалізації місцезнаходження та архітектурно-містобудівних особливостей	293
Харлан О. Метрика Олександрівської соборної Покровської церкви священика Іоанна Чорного 1887 р.	305
Алексєєв О. Тексти селянських мемуарів Степової України ХХ ст. у світлі міждисциплінарного вивчення гуманітаристики	333
Тубольцев О. Про п'ять запорізьких фортець діда Дмитра Буга	356
Щур Ю. Український націоналістичний рух на Запоріжжі: спроба періодизації	370
РОЗДІЛ 3. СЮЖЕТНА СТРОКАТИСТЬ ІСТОРІЇ СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ...	380
Аванесян Д. Автори та проблематика історико-краєзнавчих публікацій неофіційної частини «Екатеринославских губернских ведомостей»	380
Філас В., Спіцин Ю. Види Хортиці 1845 р.: «провінційний» погляд олександрівського художника В. А. Хижняка	421
Чергик Н. Музеографічні видання кінця ХІХ – початку ХХ ст. як історичне джерело: перші досвіди наукової критики	429

Харлан Олександр

МЕТРИКА ОЛЕКСАНДРІВСЬКОЇ СОБОРНОЇ ПОКРОВСЬКОЇ ЦЕРКВИ СВЯЩЕНИКА ІОАННА ЧОРНОГО 1887 р.

Анотація: У роботі вперше представлено архівний документ створений у листопаді 1887 р., автором якого є настоятель храму олександрівський священик Іоанн Андрійович Чорний. У джерелі висвітлено комплекс унікальної інформації щодо особливостей і характеристик найстарішого сакрального об'єкта населеного пункту — дерев'яної православної соборної церкви на честь Покрови Пресвятої Богородиці.

Ключові слова: священик Іоанн Чорний, місто Олександрівськ, метрика, соборна церква на честь Покрови Пресвятої Богородиці.

Abstract: The work first presents an archival document made in November 1887, the author of which is Ioann Andriiovych Chornyi, the parson and Oleksandrivskyi priest. The source highlights a set of unique information about the features and characteristics of the oldest sacred object of the settlement - a wooden Orthodox cathedral church in honor of the Intercession of the Theotokos.

Key words: priest Ioann Chornyi, Oleksandrivsk city, metric, cathedral church in honor of the Intercession of the Theotokos.

Працюючи над дослідженням культових споруд колишньої Катеринославської губернії⁵², доводилося вивчати зібрання багатьох архівних збірок України й Росії. У 2007 році під час роботи в архівосховищах Санкт-Петербургу автором цієї публікації було виявлено цікавий документ, що зберігається в архіві Інституту історії матеріальної культури Російської академії наук (ІМК РАН).

Окремі посилання на фрагменти з цього документу вже було представлено на конференціях 2011 р. та опубліковано автором у кількох працях 2013 та 2020 рр (Харлан 2013; Харлан 2020). Цей унікальний документ висвітлює маловідомі сторінки історії Свято-Покровського храму в місті Олександрівськ, його архітектурно-конструктивні особливості.

Слід розпочати з історії виникнення документу, з часу, коли ідея вивчення для збереження матеріалів про стародавні храми Російської імперії виникла у фахівців Імператорської Академії мистецтв і Імператорського Археологічного товариства. У 1886 р. було розроблено спеціальну опитувальну форму — Метрику — що складалася з 72 основних питань та 4 додаткових для заповнення на 14 аркушах і надруковано значним тиражем⁵³. Питання були поділені на шість окремих розділів: I. «Історія церков і монастирів і їх місце розташування»; II. «Зовнішні частини церкви»; III. «Внутрішні частини храму»; IV. «Іконописання»; V. «Різні речі». У кінці в розділі VI. «Імператорській Академії Мистецтв бажано знати» на окремому аркуші розміщувалася група з чотирьох додаткових питань.

52 Робота проводилася в контексті дисертаційного дослідження (Харлан 2010).

53 Матеріали про підготовку «Метрики» на пам'ятки зодчества викладено у «Докладній записці до Імператорської Академії мистецтв Трувонта Кібальчіча про складення Метрики для отримання вірних даних про древньо-парвославних храмах Божих, споруд і художніх речей» від 17 лютого 1886 р. (ІМК РАН 1886: 1 – 2).

Дані метрики було розіслано для заповнення на місця по окремим губерніям. Після заповнення їх було повернуто до Академії мистецтв. Зараз метрики зберігаються у фонді Імператорської Археологічної комісії, що наразі знаходиться в архіві Інституту матеріальної культури РАН у Санкт-Петербурзі.

Автором у 2007 р. було опрацьовано більше 60-ти метрик церков Катеринославської губернії.

Як правило, переважна кількість відповідей виконана сухо, без ентузіазму, необізнаними з тонкощами мистецтвознавства та архітектури священиками катеринославських релігійних громад. Як наслідок, фахівцям, що вивчали заповнені метрики окремих храмів, було дуже важко роздивитись у них цінну інформацію й довести унікальність храмових будівель. Дуже мало священиків додавали фотографії та малюнки до метрики, не зважаючи на прохання та вказівки на це в документі. Та все одно важко переоцінити важливість і цінність виявлених матеріалів. Велика кількість храмів губернії, попри навіть на проведені заходи та доведену цінність, була знищена й замінена новими спорудами в єпархіальних традиціях. Дивом вцілілі від єпархіального наступу до революції стародавні храми були знищені вже при новій антирелігійній владі. Важливим нагадуванням про втрачену спадщину для народної пам'яті залишаються виявлені метрики та незначні фотографічні зображення, за якими можна мати уявлення про архітектурно-мистецькі особливості давніх святинь.

Серед вивчених метрик стародавніх катеринославських храмів повнотою та найкращим розумінням поставлених мистецтвознавчих питань, а звідси і правильністю відповіді, вирізняються дві, що виконані священиками нікопольського Свято-Покровського храму Іоанном Кареліним (відомим дослідником

козацької старовини)⁵⁴ та новомосковського Свято-Троїцького храму Іоаннікієм Вахніним⁵⁵. Не дивно, що дві найбільші і найяскравіші релігійні споруди періоду козацької доби на Катеринославщині являли собою справжні скарбниці сакральних пам'яток народного мистецтва. Мабуть, закономірним є те, що до цих величних соборних храмів мали відношення високоосвічені й талановиті особистості, віддані своїй справі й небайдужі до рідної історії. На жаль, це не зберегло обидві споруди від єпархіального керівництва. Доля обох релігійних пам'яток козацької архітектури дуже схожа та показова. Наприкінці ХІХ ст. було розібрано Свято-Троїцький собор⁵⁶, що викликало хвилю обурення, й лише завдяки майстру Пахучому вдалося за фотографією відбудувати соборну церкву наново, хоча з деякими відмінностями. Трохи пізніше було розібрано Свято-Покровську церкву, після того як поряд з нею збудували нову в єпархіальних традиціях. І це не зважаючи на низку постанов, що забороняли навіть ремонт в історичних церковних пам'ятках! Не допомогло і Визначення Святішого Синоду № 2236 від 9 січня 1879 р. де вказувалось про недопустимість самовільних переробок у давніх храмах без Височайшого дозволу й доповіді Синоду.

54 Матеріали метрики друкувалися автором в 2011 р. (Харлан 2011).

55 На схід від вітварної частини Свято-Троїцького собору збереглося поховання І. Вахніна. Метрика Іоаннікія Вахніна опублікована нами в 2016 р. (Харлан 2016).

56 Єпархіальні архієреї могли виконувати ремонти й будівництво без проектів і робочої документації з дозволу Синоду. З 1865 року Синод домігся послаблення державного контролю за церковним будівництвом. 17 грудня 1865 р. Синод дозволив причту, старостам і монастирям виконувати «дрібні лагодження» навіть не питаючи дозволу єпархіального керівництва. У новому Статуті Духовних консисторій 1883 р. ремонт, перебудова і розширення церковних будівель, збудованих до 1700 чи пізніше, але чудових в історичному чи художньому відношенні, могли здійснюватися лише із санкціями імператора або Синоду (параграф 47). У 1879 р. знову відбулося Визначення Святішого Синоду № 2236 від 9 січня про недопустимість самовільних переробок у давніх храмах без Височайшого дозволу й доповіді Синоду.

Єпископату було наказано звертатися у разі ремонту та реставрації за науковим забезпеченням до існуючих археологічних товариств, однак до реставрації справа не доходила.

Повертаючись до «Метрики» Соборної Покровської Церкви повітового міста Олександрівська Катеринославської єпархії на честь Покрова Пресвятої Богородиці, слід вказати, що в цьому виданні метрику вперше представлено цілком зі збереженням первинного тексту надрукованих запитань і відповідей, записаних тодішнім настоятелем Іоанном Чорним.

Для дослідників історії собору метрика буде цікавим джерелом, оскільки тут наведено маловідомі або взагалі раніше недруковані дані з історії святині, окремих особливостей самої споруди та церковного начиння давнього храму в Олександрівську.

Аркуші Метрики близькі до формату А4, прошиті та проклеєні. Обкладинка тверда, вірогідно, більш пізнього походження. Аркуші пронумеровано олівцем від руки на правій сторінці кожного розвороту. Текст російською мовою розміщено на обох сторінках аркушів. Питання розміщено у таблиці з двома стовпчиками. У лівій частині аркушів розміщено надруковані питання, у правій — рукописний текст. У центрі верхньої частини 1 сторінки 1 аркуша вказано слово «Метрика», над яким чорним олівцем написано «22» (номер метрики). На цій же сторінці в лівому верхньому кутку кольоровим олівцем написано від руки «Катеринославський» (синій колір) «Арх. № 1292» (червоний колір). Позначки синім олівцем зроблено в кількох місцях по тексту, більш за все їх виконано кимось з членів Імператорської Археологічної комісії під час вивчення заповнених матеріалів. На першій сторінці у відповіді на перше питання синім олівцем підкреслено «...повітового міста Олександрівська

Катеринославської...», поверх якого синім кольором поставлено позначку «V» і винесено у правий верхній кут «1789» — рік, зазначений у відповіді на третє питання (див. Додаток).

В розділі I. «Історія церков і монастирів і їх місце розташування» (питання 1-8), який розташований на сторінках 1-3 коротко викладено основні історичні дані про собор, заповнено всі пункти окрім 2-го і 8-го. Розділ II. «Зовнішні частини церкви» (питання 9-25) викладено на сторінках 3-8. Цікаві описи окремих особливостей будівництва й деталей. Незаповненими залишилися питання 16, 17 і 24. Розділ III. «Внутрішні частини храму» (питання 26-51) розміщено на сторінках 9-18. У цьому розділі багато незаповнених пунктів, оскільки в переважній більшості до питань цього та попереднього розділів закладено специфіку та особливості давньоруського церковного зодчества з рисами, які певним чином відрізнялися від особливостей української дерев'яної архітектури XVIII ст. Прочерки поставлено навпроти питань 29, 35, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49. Розділ IV. «Іконописання» (питання 52-63) викладено на сторінках 18-23. Унікальністю описи цього розділу не відрізняються. Стає зрозумілим, що всі старовинні ікони було замінено новими в зазначені періоди. На вцілілих старих «потемнілих» іконах настоятель не акцентує увагу, тому в розділі без відповіді залишилися місця навпроти більшості пунктів 52, 53, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63. Не заповненими також залишилися питання Розділу V. «Різні речі» (питання 64-72), що розміщені на сторінках 24-26. На останній 27-й сторінці розміщено групу з чотирьох додаткових питань Розділу VI. «Імператорській Академії Мистецтв бажано знати». Заповнено всі пункти останнього розділу. Всі відповіді зроблено одним гарним розбірливим витонченим почерком чорними чорнилами. Внизу після табличного поля на вільному місці особистий підпис настоятеля: «Метрику

цю складав Настоятель Соборної Церкви міста Олександрівська, Священик Іоанн Чорний» (див. Додаток).

Документ з колекції виявлених метрик являє собою рідкісний зразок зібрання матеріалів Катеринославщини щодо історичного й мистецтвознавчого характеру давніх храмових споруд на ранньому етапі формування пам'яткоохоронної та реставраційної галузі в Російській імперії. У подальшому подібну документацію було використано як базу для вивчення значної кількості пам'яток мистецтва. У силу певних обставин комплекс документів, що стосувався теренів Катеринославщини, залишався без належної уваги довгий час й не використовувався в повній мірі дослідниками. Всі пам'ятки, зафіксовані в цій збірці метрик, було знищено. Єдиною реплікою давнього дерев'яного собору, що існує зараз на колишніх теренах Катеринославщини, залишається Свято-Троїцький собор у Новомосковську.

Доля дерев'яної Соборної Покровської церкви повітового міста Олександрівська Катеринославської єпархії не є винятком. Зведена в передмісті (посаді) Олександрівської фортеці в 1773 р. додекагонового типу, церква була реконструйована в 1787-1789 рр. зі збереженням первинних архітектурно-конструктивних особливостей. Дуже дивно, що Іоанн Чорний не зазначив у метриці ктиторів. Після будівництва кам'яного нового собору стара будівля простояла не довго. Її було розібрано після 1890 р.

Джерела та література.

Інституту історії матеріальної культури Російської академії наук — ІМК РАН (1887) ф. Р-III, спр.1292.

ІМК РАН (1886) ф. 1, 1890, спр. 25.

Харлан, О. (2010) Особливості типологічної еволюції дерев'яної

храмової архітектури на території Півдня України сер. XVIII-поч. XX ст. (на прикладі Катеринославської губернії): Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата архітектури. КНУБА: Київ.

Харлан, О. (2011) Церква в ім'я Покрова Пресвятої Богородиці в містечку Нікополь. Архітектурно-історичний нарис. Бібліографія. Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК: Київ.

Харлан, О. (2013) Олександрівська ротонда. До питання локалізації місцезнаходження та архітектурно-містобудівні властивості, Софійські читання, 6: 444 — 450.

Харлан, О. публ. (2016) Метрика Новомосковського Свято-Троїцького собору священика Іоаннікія Вахніна 1887 р., у Мешко К., Харлан О. Літопис собору (сс. 70 — 82), ТОВ «Енем»: Дніпро-Новомосковськ.

Харлан, О. (2020) Запорозька спадщина в урбаністичному просторі Олександрівська: до питання вивчення архітектурно-містобудівних особливостей і локалізації місцезнаходження унікальних додекагонових православних храмів в м. Запоріжжі, у *Ab urbe condita: Урбаністичний простір Південної України в останній третині XVIII - першій половині XX ст.* (сс. 56 — 61), АА Тандем: Запоріжжя.

Додаток

МЕТРИКА

**для получения верных сведений о
древне-православных храмах Божиих,
зданиях и художественных предметах**

Вопросы	Ответы:
I. История церквей, монастырей и их местоположение.	

<p>1) Во имя какого святого монастырь или церковь описываемая?</p>	<p>Соборная Покровская Церковь уездного города Александровска Екатеринославской Епархии, во имя Покрова Пресвятой Богородицы.</p>
<p>2) Если описывается монастырь, то сколько в нем церквей и других зданий? (Каменные постройки по 1700-ый, а деревянные до 1764-ый год, считать отдельно).</p>	
<p>3) Когда церковь основана? (Если нет известий документальных, то записать народное предание. Если есть надпись о времени основания церкви на дверях или другом каком месте, то передать ее на сколько возможно точно с теми полеографическими особенностями, которые имеются в надписи).</p>	<p>Соборная Покровская Церковь в городе Александровска построена в 1789 году. Это доказывается Церковными документами и именно: формулярными ведомостями и это подтверждают старожилы из местных прихожан.</p>
<p>4) Какая церковь, каменная или деревянная?</p>	<p>Церковь эта деревянная; из сосновых брусьев, доселе неповредившихся</p>
<p>5) Известен-ли храмосоздатель, или главный мастер, строивший церковь или монастырь?</p>	<p>Церковь построили местные прихожане, населившие город Александровск (до 1789 года бывший пограничную крепостию от набегов крымских татар) из разных губерний.</p>
<p>6) Описываемая церковь находится в городе, селе, или на отдельном погосте? Основана она на горе, или ровном месте, или при какой реке, или при каком особом урочище?</p>	<p>Построена сия Церковь внутри и посредине города, не много подгористаго, при речке с южной стороны Московке и при реке Днепре с юго-западной стороны.</p>

<p>7) Если церковь старинная, то нет-ли в ней пристроек более поздних; если есть, то какия и когда сделаны?</p>	<p>Вблизи старинной сей деревянной Церкви с 1870 года пристроена каменная, обширная колокольня, с которою теперь с 1886 года соединена постройка новаго каменнаго Соборнаго Храма.</p>
<p>8) Не совершилось-ли в описываемой церкви какого события, памятного в Русской истории.</p>	<p>_____</p>
<p>II. Наружныя части церкви.</p>	
<p>9) Церковь построена разносторонним-ли крестом, или квадратная, или круглая, или столпообразная как башня, в 6 или 8 гранных сторон? Церковь одноэтажная, или двух-этажная? Оба этажа заняты церквами, или нижний заключает в себе погреба, выходы, усыпальницы со склепами? Как записаны в летописях деревянныя церкви? Клетски или верх-шатровыя?</p>	<p>Церковь в городе Александровске деревянная, круглая, осьмигранная снизу, в среднем кумполе 6ти гранная, а в верхней башни до креста 4х гранная, неимеет погребов или других выходов.</p>
<p>10) Алтарь церкви с 3 полукружиями (выступами), или с 1 полукружием, не состоят-ли из граней и скольких?</p>	<p>Олтарь Церкви с 1м полукружием и состоит из трех граней.</p>
<p>11) Какой размер церкви в вышину, длину и ширину?</p>	<p>Церковь сия размером в вышину 12½ сажень, в длину 9,0 сажень и в ширину 9 сажень</p>
<p>12) Нет-ли уклонений алтаря к Ю. или С. Как это напр. Замечается в некоторых церквах?</p>	<p>Алтарь здесь прямо стоит на восток.</p>

<p>13) Церковь построена вся из кирпича, или из камня, или только облицована камнем наружная часть, а прочее все из кирпича? Если деревянная, то не имеет-ли обшивки тесом и не украшена-ли резьбой?</p>	<p>Церковь сия, как построенная из брусьев, снаружи имеет обшивку из сосновых досок, без всякаго украшения резьбой.</p>
<p>14) Стены выкладены все сплошною кладкою, или середина насыпана бутом и залита известковым раствором? Цемент положен тонким слоем, или толще кирпича? Кирпич тонкий, широкий, квадратный или толстый, тяжеловесный более 18 фунтов, сырой или обожженный? Какая клеймы на кирпичах? Стены сохранились в своем первобытном виде или изменены новыми поправками, пристройками и прибавкою упоров (устоев, контрфорсов)? Нет-ли в стенах проходов или пустых мест? Какая связи в стенах — железная или деревянная? В деревянной церкви не имеется-ли обхода вокруг (галереи)? Галереи на столбах, кронштейнах или на особом срубе? Самая галерея из бревен или из стоек забранных досками, с прорезными окнами и внутренними ставнями?</p>	<p>Покровская Церковь в городе Александровске не имеет галерей, а имеются вокруг стен небольшие хоры, и от сих хор с северной и южной сторон вход в библиотеку и ризницу, каковыя в небольшом виде устроены вокруг алтарнаго места.</p>

<p>15) Наружные стены гладкия или испещрены украшениями в виде Шахматов из кирпича или камня? Нет-ли на стенах квадратов, вытесанных из камня с гранями, или рустиками? По середине церкви не обведен-ли пояс (платбант), выделанный из кирпича, в ребро, на угол, или из камня? Пояс одинокий, двойной, тройной, или широкий с высечкою разных узоров, круглый или с отливом от верха в низ? Есть-ли на стенах выдающиеся лопатки, сведенныя к верху в три арки, и образующия собою три углубления? Или на углах полуколонки витыя, или гладкия, спущенныя на подполки? Или вместо лопаток приставныя Византийския полуколонки с арками, под коими на полуколонках устроены подставы (капители, подпорки)? Между полукружиями алтаря не вставлены-ли полуколонки? Между лопатками в углублении не устроены-ли балясы (пиместры) вверху и середине, или вверху под арками написаны образа? На восточных полукружиях не помещены-ли вверху каймы (фестоны) со спущенными шнурами? Нет-ли на стенах резных камней с изображениями: людей, зверей, птиц, травчатых узоров? Такие резные камни не выкрашены-ли красками? Не вставлены-ли в стенах кафельныя (изразцовыя) муравленныя плитки? Кафли (кахели) одноцветныя (белыя, синия, желтыя) или разноцветныя? С изображением людей, птиц (двуглавого орла), или зверей? Изображения наведены красками или выделаны обронно (рельефно)? Не закрашены-ли изразцовыя украшения?</p>	<p>Наружные стены, обшитыя тесом, гладки и без всяких прибавлений, или украшений.</p>
<p>16) Есть-ли карнизы, из какого материала они сделаны и в виде поясков, зубчиков, кружков, четвероугольников и пр.?</p>	<p>_____</p>
<p>17) Над карнизом есть-ли теремки (бочки подкаморы), какого вида и в сколько рядов устроены?</p>	<p>_____</p>

<p>18) Кровля на сводах церкви: дуговая, или шатровая, на все скаты, или на два, или на четыре? Из какого материала? Выкрашена красками или позолоченная? Когда позолочена или покрашена? У спусков кровли есть-ли подзоры, деревянные или из железа? Кровля старая или новая? Не состоит-ли покрышка церкви из нескольких рядов кокошников, может быть скрытых под крышею, во времена позднейших переделок?</p>	<p>Кровля на Церкви дубовая, из деревянного материала, покрытого листовым железом и красится через каждые десять лет; покрышек на церкви две, то есть покрышка сия из 2х рядов кокошников.</p>
<p>19) Фонарь на сводах глухой или с пролетами? Сквозной или цельный? С лепными, резными, или ростинными украшениями? Фонарь прямо устроен над сводами или выходит из кружал, обставленных круглыми теремками? На фонаре есть-ли шея (предглавие, перехват) или один поясок вверху? Шея гладкая без украшений, или с резьбою?</p>	<p>Фонарь на сводах глухой и цельный, без всяких украшений. Он прямо устроен и имеет перехват, гладкий без всяких украшений.</p>
<p>20) На церкви главы (маковицы) или пирамидальные шатры? Сколько всех глав? Как размещены главы? Чем главы покрыты, окрашены, или позолочены?</p>	<p>Церковь сия имеет одну главу, которая покрыта листовым железом и окрашена зеленою краскою.</p>
<p>21) Кресты на главах железные, или медные, какого вида 4-х, 7-ми, 8-ми конечн., с завитками, или без оных? Есть-ли на кресте цепи спускающиеся к главам? На вершине креста нет-ли короны, двухглаваго орла, голубя, на подножии полулуния?</p>	<p>Крест на главе Церкви железный, четырехконечный, без всяких украшений.</p>

22) Окна узкия, продолговатыя, сведенныя вверху мысом и расположенныя под самыми тятами сводов, или широкия, помещенныя над цоколем, или крестообразныя вверху с Ю. и С. сторон? Сколько их в алтаре, северном и южном предалтарий? В один, два или три света? Нет-ли под самой крышей малых окон для освещения палаток, помещенных на хорах? Окна с перемычками прямыми, или дугообразными, или угловатыми? Нет-ли над окнами висячих арок с гирьками (в замок)? Есть-ли над окнами кокошники (или сандрики), наличники у окон гладкия из кирпича, или камня, или полуколонками, или валиками с гранями и резьбою? Или состоят из столбиков с переимами, или в виде кувшинов? Окна прямая имеют-ли отливы и они снаружи, или внутри? Какой формы железныя, или медныя решетки? Нет-ли старых ставень, то какия, узорчатыя, или простыя? Нет-ли в окнах старых оконниц с медяными листами, или цветными стеклами? Есть-ли внизу подоконников обкладка из цветных кафель?

В Церкви три ряда окон, и именно: в нижней части Церкви до первой дуговой кровли 2 ряда окон, из коих первый ряд окон продолговатых и просторных 16 штук, и другой ряд выше хор и под первую дугую кровлю тоже 16 окон, но гораздо меньших квадратных.

А в верхней бане под фонарем 4 окна средней величины, но все без ставней, а нижний ряд имеет железныя решетки.

<p>23) Сколько всех дверей и где оне расположены? Из какого материала двери наружняя, не обшиты-ли оне металлическими листами с штампованными узорами и не раскрашены-ли оне в разная цвета, вид их какой? Есть-ли старинная живописная украшения и какия? Какие наличники дверей; если резные, то какая резьба и нет-ли каких изображений в виде людей, животных и т.п. Если есть какия надписи, то какия? Петли на дверях простые, или фигурная?</p>	<p>При Церкви сей дверей 3, они сделаны из дерева без всяких украшений, но входная от запада обшита металлическими листами.</p>
<p>24) Есть-ли особия входы в церковь в виде теремка, или другие какия?</p>	
<p>25) Паперть устроена с трех сторон или с одной? Нет-ли в ней вставленных камней с резьбою, или надписями.</p>	<p>Паперть с трех сторон без всяких надписей, а в простой изделке.</p>
<p>III. Внутренняя части храма.</p>	
<p>26) Церковь внутри устроена крестообразно, или в виде квадратной палаты? Алтарь от храма отделяется каменною стеною с тремя пролетами (двери царския и двое боковых)? Сколько приделов в церкви? Как устроен западный притвор-трапеза в виде-ли палаты или иначе? Нет-ли особых приделов в трапезе, на хорах, в пристроенных застенках, или в главах? Притворы отделяются-ли от храма глухою стеною с пролетом, или только столбами?</p>	<p>Внутри Церковь устроена в виде квадратной палаты. Алтарь от Храма отделяется Иконостасною стеною с тремя дверями: царскими и 2мя боковыми. Особых притворов не имеется.</p>

<p>27) Как устроены своды: крестовые (на подобие креста), опирающиеся на столбах, или стрельчатые? Или в виде круговой дуги, без опоры на столбах? Или коробовые, полукруглые, образующие собою подобие креста и покоющиеся на четырех столбах? Или с двумя длинными пазухами? Или котловые для сквозного фонаря? Разделяются-ли эти своды арками на ровныя части, или в стенах есть особья углубления, предназначавшиися для погребения? Или к востоку устроено средостение с одним полукруглым пролетом? В досчатых потолках забранных в елку деревянных храмов, между балками, нет-ли горшков зделанных для резонанса?</p>	<p>Своды в сей Церкви в виде круговой дуги, без опоры на столбах, а на срубленных, деревянных стенах внутри церкви; горшков для резонанса не имеется..</p>
<p>28) Сколько среди церкви поставлено столбов? Круглые они или четверогранные? Все гладкие, или с карнизами? Нет-ли в них впадин для образов, или дверей для входов на хоры? Нет-ли кругом их решеток, или лавок для сиденья?</p>	<p>Церковь сия в срубе своем деревянная столбов не имеет, а среди Церкви срубленные стены, на коих упрочена внутренняя баня, или главный купол.</p>

<p>29) Есть-ли на стенах лепные украшения, или над арками пролетов наличники и дуги с резьбою из камня и позолотою? Есть-ли на стенах всходы на хоры в верхнюю церковь, или на колокольню, или спуски под своды, или особые двери в застенки и тайники? Нет-ли в стенах впадин для постановки икон, или для помещения ризницы, или не устроено-ли особых мест для сиденья? Кругом стен южных, северных и западных есть-ли каменные лавки? Есть-ли в стенах голосники?</p>	
<p>30) Пол (помост) мраморный плитной, кирпичный, лещадный, чугунный, деревянный? Одинаковый-ли пол в алтаре, храме и притворах?</p>	<p>Помост здесь деревянный, одинаковый во всех частях Храма.</p>

<p>31) Алтарь троєчастний, розділений двома поперечними стінами с пролетами, или с арками, или без розділення? Що знаходиться в правому (южн.) предалтарії (діаконник): ризниця, или устроєний придел? Що знаходиться в лівому (сев.) предалтарії: жертвенник, или устроєний придел? В алтарі своди лежать на столбах, или другого устроєння? Єсть-ли голосники в сводах или в стіні? Скільки вікон в алтарі и предалтаріях? Поміст в алтарі рівен с помістом храму, или возвишен на одну или більше ступень? Не был-ли алтарь изменен поправками и в чем состояли переделки: в расширении окон, в пробитии стен для дверей, поднятий пола, или другом каком изменении?</p>	<p>Алтарь здесь троєчастний; розділений двома поперечними дерев'яними стінами без пролетів. В середині Алтаря в правому, южному боку, недалеко от престола, находится діаконник, - где сохраняются священные на престольные сосуди. В лівій, северной стороне устроєно жертвенник. Своди здесь из дубовых, деревянных брусьев, без голосников; вікон в олтарі 2, а в предалтаріях, где помещены с одной стороны ризниця и библиотека, а с другой пономарня, тоже по 2 вікна; поміст поміст рівен с помістом Храма..</p>
<p>32) Престол каменный или деревянный? Если каменный то не покрыт-ли особенной каменной доской, или деревянной? Возвишен-ли он от поміста ступенями? Какая его ширина, длина и вышина? Не обложен-ли он листами из серебра или меди и по листам нет-ли каких изображений и надписей?</p>	<p>Престол деревянный, дубовых толстых досок, без возвишения от поміста; длина его 1 $\frac{3}{4}$ аршина ширина 1 арш. 10 верш. и вышина 1 арш. 6 верш. не имеет обложек и без всяких изображений и надписей.</p>
<p>33) Єсть-ли над престолом сень? Какого она устроєння: резная из дерева, или металлическая? Верх шатровый или пирамидальный, с главами и крестом? Нет-ли надписей на ней?</p>	<p>Над престолом имеется сень, резная из дерева, на ней верх шатровый с крестом, надписей не имеется.</p>

<p>34) Горнее место (ступеника) устроено на открытом месте, или в углублении стены, под полукруглым сводом (раковиною)? Не устроена-ли над ним сень? Нет-ли в углублении оконных изображений святых?</p>	<p>Горнее место устроено устроено на открытом мест, и сени над ним не имеется.</p>
<p>35) Есть-ли в алтаре каменные лавки для священнослужителей?</p>	<p>_____</p>
<p>36) Жертвенник устроен в особом северном предалтарии, или в одном среднем с престолом? На открытом месте поставлен, или часть его помещается в стене? Каменный он или деревянный? Какая его высота и ширина?</p>	<p>Жертвенник — находится в одном — среднем с престолом, на открытом месте, деревянный; - высота 11\2 сажень, а ширина полукругом 2 ½ сажень.</p>

<p>37) Иконостас старого устройства с тяблами покрытыми оловянными орнаментами с фольгой, или нового с колоннами? Из какого материала сделан иконостас, резной из дерева, или из алебастра, или камня? Резьба помещена на золотом поле, или на алом? Что изображает резьба? Сколько ярусов имеет иконостас? Какого устройства царския двери, состоящие из двух створов: гладкия, резныя, с накладкою разноцветной фольги, или слюда, с наложенными на них оловянными или медными узорами, цветами? Есть-ли столбцы по обеим сторонам, в вверху городки и подзоры? На дверях нет-ли приставных клейм в виде одноглавой, трехглавой, или пятиглавой церкви для помещения образов? Какая форма верхушек царских дверей?</p>	<p>Иконостас старого устройства, сделан из дерева о 3х ярусах; царские двери из 2х створов, гладкие, с небольшою по краям резьбою, а верхушка царских дверей полукруглая.</p>
<p>38) Пред алтарем от одного клироса до другога, как устроена солея: каменная или деревянная? На сколько выше она от помоста храма и отделена-ли от последняго решеткою?</p>	<p>Солея здесь наравне с деревянным помостом, без всяких возвышений; решетка деревянная, в малом виде и только против царских врат..</p>
<p>39) Есть-ли амвон? Из чего он устроен? не имеются-ли над ним сени?</p>	<p>Амвон есть деревянный, который по временам становится среди Церкви, но сени не имеет.</p>
<p>40) Как устроены клиросы? Нет-ли в них каких особых украшений?</p>	<p>Клиросы устроены здесь при внутренней, срубленной стене внутри или постредине Церкви, каковая стена заменяет главные колоны, но клиросы без особых украшений.</p>

<p>41) Есть-ли в церкви Царское место? Где оно устроено? Нет-ли на нем каких надписей? Какого оно вида?</p>	<p>_____</p>
<p>42) Есть-ли в церкви святительское место? где оно устроено? Нет-ли на нем каких надписей? Какого оно вида?</p>	<p>_____</p>
<p>43) Есть-ли в церкви Настоятельское место? Где оно устроено? Нет-ли на нем надписей? Какого оно вида?</p>	<p>_____</p>
<p>44) Есть-ли в церкви кафедра старого устройства и где она помещена? Какого она вида? Нет-ли на ней надписей?</p>	<p>_____</p>
<p>45) Есть-ли в церкви хоры (палаты)? Где они устроены? Как высоко от пола? Какия на них украшения? Нет-ли на них особых помещений: приделов, кладовых для ризницы и комнаты для библиотеки?</p>	<p>В Церкви сей небольшие хоры устроены по бокам внутри Церкви с северной и южной сторон, от пола вверх на три сажени и на них входы в кладовыя для ризницы и библиотеки</p>
<p>46) Не имеется-ли в церкви каких надгробных памятников? Кому, какия? Не известны-ли имена мастеров?</p>	<p>_____</p>
<p>47) Раки для святых нетленно почивающих мощей какого устройства? Из какого материала? Не имеются-ли имена мастеров их воспроизводящих?</p>	<p>_____</p>

<p>48) Есть-ли при входах в церковь звонницы, устроенныя в арках крыльца, или в самой церкви у западной стены? Сколько в них колоколов? Нет-ли на них каких надписей? Не сохранились-ли билы чугунные, употреблявшися вместо колоколов?</p>	<p>_____</p>
<p>49) Нет-ли в церкви изразцов старинных печей? Нет-ли на них имен мастеров их воспроизведших и определение места их производства?</p>	<p>_____</p>
<p>50) Колокольня когда построена, какой формы, кем и из какого материала? Нет-ли каких изображений, старых надписей?</p>	<p>При Старой Соборной Церкви вновь в 1870 году пристроена каменная колокольня пирамидального вида, особых надписей и изображений не имеется.</p>
<p>51) Сколько всех колоколов на колокольне? Какого они времени? Надписи желаются в точном списке.</p>	<p>Колоколов здесь всех состоит - бть штук; наибольший из них во 108 пудов переменен в 1870 году обменом на старый разбитый, надписью обозначены Год и Фабрика Рыжова в Харьк..</p>
<p>IV.</p>	<p>Иконописание.</p>

<p>52) Стены церковныя росписаны иконописным письмом, или живописным? Нет-ли на стенах записей о времени росписания церкви? Не было-ли возобновляемо старое стенное письмо? Церковь росписана вся, или только частями? Нет-ли на стенах изображений Русских Великих Князей, Царей, Польских Королей, Гетманов и т.п. лиц? Описать их в каких они костюмах, с открытою-ли головою или в коронах? В древних храмах под слоями штукатурки не были-ли когда либо открываемы мозаики или фрески (фрески — письмо на сырой штукатурке, с вдавленными контурами)? Если были, то когда и что они изображают? Возобновляли-ли фрески по старому письму, или писали по ним произвольно, а некоторые места и закрашивали масляными красками? Нет-ли иконных изображений снаружи стен и по каким частям?</p>	
<p>53) Есть-ли иконы старого письма в иконостасе. Алтаре, по стенам и в ризнице: Византийския или Русския? Нет-ли на таких иконах записей: кем они подарены в церковь, когда? Нет-ли на них имени мастера и год написания? В каких оне рамках и обезпечено-ли их дальнейшее сохранение?</p>	

54) Есть-ли в церкви (монастыре, или часовне) иконы чудотворныя, явленныя, или почему нибудь местнотчимыя? Если есть, то не существует-ли где их печатное описание?	_____
55) Какія из древних икон находятся в иконостасе? В своем-ли первобытном виде оне сохраняются или в обновленном виде? Если обновлены, то когда и кем?	Особенно древних икон не имеется; Иконостас был обновлен в 1842 году, а ныне в темном виде.
56) Нет-ли в церкви ветхих икон, подлежащих обновлению?	Иконостас о 3х ярусах весь требует обновления, как устарелый.
57) Нет-ли на древних иконах внизу видов городов, монастырей, церквей, сражений, надписей? Если есть, то нет-ли какой возможности иметь с них фотографические снимки?	_____
58) Нет-ли в архиве (монастыря, церкви) известий о старинных зодчих и мастерах иконописного дела?	_____
59) Нет-ли в ризницах старинных крестов, панагий, облачений, рукописей и др. предметов художественной отделки с именами мастеров, или годами пожертвования и именами жертводателей? Если есть, то списки воспроизвести на сколько возможно точно.	_____

60) Нет-ли в церкви старинных окладов, образных венцов, привесок к иконам в виде крестов, панагий, монет, колец, перстней, блях и т.п. предметов? Гривны и цаты имеют-ли надписи? Нет-ли образов вычеканенных или вырезанных на золотых и серебряных досках; нет-ли на них финифти, черни или драгоценных камней? Есть-ли в церкви литые из олова, меди, серебра и золота образа и кресты, какая их форма? Есть-ли старинные сосуды служебные: потиры, диски, звезды, копия, ложки и блюда? Из чего они сделаны, как украшены, имеют ли надписи, годы, имена жертвователей и имена мастеров их сделавших? Есть-ли сосуды служебные деревянные и каменные? Нет-ли в церкви старинных ковчегов, кадильниц, ладонниц, подсвечников, лампад, паникадил, ковшей для теплоты, блюда, чаши, венцы брачные, рипиды, печати, купели, посохи, рукомойники, фонари, кувшины и кунганы, ведра и ушаты, столы и кружки, ковши, чарки и кубки, митры и шапки, панагии и т.п. предметов? Если есть, то нет-ли на них каких записей?

<p>61) Нет-ли в ризницах церковных старинных омофоров, саккосов, фелоней, подризников, епатрахийей, палиц, поясов, поручей, стихарей, орарей. Мантий, клобуков, ряс и власяниц? Нет-ли старинных шитых золотом, серебром и цветными камнями воздушков, образов, убрусов, пелен, хоругвей, надгробных покровов, лентий и плашаниц?</p>	<p>_____</p>
<p>62) Нет-ли в приходских церквах и монастырях старых походных иконостасов? Из какой материи они устроены: из камки, атласа, тафты или холста? Состоят из одного иконописного письма или есть на них и образа, вышитые шелками. Золотом и серебром? Если есть надписи, то списать их.</p>	<p>_____</p>
<p>63) Нет-ли в церквах старых полковых знамен и цеховых значков? Из какой материи они устроены? Какая имеют изображения? Чем они украшены? Если есть надписи, то списать их.</p>	<p>_____</p>
<p>V. Разные предметы</p>	
<p>64) Нет-ли в церквах предметов с разными драгоценными камнями, или резьбою на кости?</p>	<p>_____</p>
<p>65) Есть-ли в церкви синодик, с какого года он начинается?</p>	<p>_____</p>
<p>66) Нет-ли в церквах резных статуй? Если есть, то что оне изображают и какой величины?</p>	<p>_____</p>

<p>67) Если есть в церкви предметы не вошедшие в предыдущие рубрики, то дать им описание против настоящей.</p>	<p>_____</p>
<p>68) Не были-ли церковь, ворота, башня, терем, утварь и т.п., фоторафированы или зачерчены и помещены в каком-либо журнале?</p>	<p>_____</p>
<p>69) Если есть возможность снять фотографии с каких-либо интересных памятников русского зодчества, то Академия могла-бы предложить свои расходы по изготовлению фотографий.</p>	<p>_____</p>
<p>70) Если есть печатное описание церквей, то желательно бы иметь его в Академии.</p>	<p>_____</p>
<p>71) Желательно было-бы иметь общий набросок тех церквей, которые представляют собою художественный интерес (каменные до 1700 года, а деревянные до 1786 года).</p>	<p>_____</p>
<p>72) Если церковь или другое здание имеет сходство с каким-либо более или менее известными древними постройками, в столицах или в губернских городах, то указать с какими именно.</p>	<p>_____</p>
<p>ИМПЕРАТОРСКОЙ Академии Художеств желательно знать:</p>	
<p>1) Кто давал ответы на предложенные вопросы?</p>	<p>Настоятель Соборной Покровской Церкви города Александровска, Священник Иоанн Андреев Черный.</p>
<p>2) Где воспитывался отвечающий?</p>	<p>В Екатеринославской Духовной Семинарии окончил курс наук в 1м разряде - Студентом.</p>

<p>3) Каких лет и если священник, то сколько лет священствует?</p>	<p>Священник Иоанн Черный ныне от роду имеет 57 лет, - Священствует 32 года.</p>
<p>4) Время составления настоящей метрики.</p>	<p>Составлена метрика сия в Феврале месяце 1887 года.</p>

Видання приурочене
100-й річниці перейменування
міста Олександрівськ на Запоріжжя,
та 50-й річниці утворення історичного факультету
Запорізького національного університету

У збірнику вміщено матеріали щорічної науково-практичної конференції «Історія Степової України», які узагальнюють здобутки знаних та молодих дослідників в осягненні минулого Українського півдня. Востаннє матеріали конференції публікувалися єдиним корпусом ще за життя її засновника професора Анатолія Бойка (2003 р.). Повернення до такої практики публікації підсумків різнопланових наукових студій пов'язане з соціально-культурним поворотом в історіографії, коли дихотомічне протиставлення «імперське-тубільне» вже меншою мірою визначає етнокультурне напруження і значно більшою — структурно-типологічне.